

A SZUBJEKTÍV MOBILITÁS VÁLTOZÁSA MAGYARORSZÁGON*

Huszár Ákos – Záhonyi Márta

ÖSSZEFOGLALÓ

A mobilitásvizsgálatoknak különösen nagy hagyománya van Magyarországon. A KSH rendszeres adatgyűjtései alapján a mobilitási folyamatok évszázados trendjeire vonatkozóan elérhetőek információk. A 2000 utáni trendekről azonban szelektív ismereteink vannak. Szisztematikus kutatások hiányában erre az időszakra vonatkozóan sem a folyamatok irányára, sem ezek sajátosságára nem állnak rendelkezésre részletes eredmények. A következőkben a szubjektív mobilitás egy mutatója alapján vizsgáljuk a magyar társadalom mobilitási jellemzőit a 2016. évi mikrocenzus társadalmi rétegződés kiegészítő felvételére támaszkodva. Két kérdésre keressük a választ, egyrészt a mobilitás szubjektív mutatói milyen viszonyban vannak az intergenerációs foglalkozási mobilitás hagyományos mérőszámaival, s ezek mennyiben mutatkoznak alkalmas eszköznek a mobilitási folyamatok vizsgálatához. Másrészt mi az, ami a társadalmi mobilitás magyarországi változásának legutóbbi tendenciáiról ez alapján megállapítható.

Tárgyszavak: társadalmi mobilitás, társadalmi egyenlőtlenségek, társadalmi rétegződés, mikrocenzus

Huszár Ákos, szociológus, tudományos munkatárs, MTA-TK Szociológiai Intézet
E-mail: huszar.akos@tk.mta.hu

Záhonyi Márta, statisztikus, statisztikai tanácsadó, KSH
E-mail: marta.zahonyi@ksh.hu

* A tanulmány az MTA Kiválósági Együtműködési Program, Mobilitás Kutatási Centrum projekt keretében készült.

BEVEZETÉS

A mobilitásvizsgálatoknak különösen nagy hagyománya van Magyarországon. A KSH rendszeres adatgyűjtései alapján a mobilitási folyamatok évszázados trendjeire vonatkozóan elérhetőek információk (Andorka 1982, Ferge 1969, Harcsa-Kulcsár 1986, Róbert-Bukodi 2004). A 2000-es év utáni trendekről azonban szelektív ismereteink vannak. Szisztematikus kutatások hiányában erre az időszakra sem a folyamatok irányára, sem ezek sajátosságára vonatkozóan nem állnak rendelkezésre részletes eredmények.

Ez annál is inkább probléma, mert a korábbi vizsgálatok szerint a magyar társadalom a rendszerváltás időszakában, még nemzetközi összehasonlításban is a nyitottabb társadalmak közé tartozott, az újabbak (amelyek 2002–2010 között felvett adatokkal dolgoznak) viszont már arra utalnak, hogy a legzártabbak között van (Bukodi et al. 2017, Eurofound 2017, Jackson-Evans 2017). Az utóbbi évtizedekben e vizsgálatok alapján nem csupán a különböző társadalmi rétegek közötti jövedelmi, illetve vagyoni egyenlőtlenségek növekedtek meg számottevően, de maga a társadalom szerkezete is polarizálódott, valamint az esélyegyenlőség mértéke is csökkent.

A következőkben a szubjektív mobilitás egy mutatója alapján vizsgáljuk a magyar társadalom mobilitási jellemzőit a 2016. évi mikrocenzus társadalmi rétegződés kiegészítő felvételére támaszkodva.¹ Két kérdésre keressük a választ, egyrészt a mobilitás szubjektív mutatói milyen viszonyban vannak az intergenerációs foglalkozási mobilitás hagyományos mérőszámaival, s ezek mennyiben mutatkoznak alkalmas eszköznek a mobilitási folyamatok vizsgálatához. Másrészt mi az, ami a társadalmi mobilitás magyarországi változásának a legutóbbi tendenciáiról ez alapján megállapítható.

OBJEKTÍV ÉS SZUBJEKTÍV MOBILITÁS

A társadalmi mobilitás vizsgálata a szociológia leginkább standardizált területei közé tartozik, ahol a folyamatos újítások ellenére jól rögzültek a vizsgálódás alapvető elméleti, illetve módszertani keretei (vö. Róbert 1998). A hagyományos (intergenerációs) mobilitásvizsgálatok leggyakrabban a származási (az apa foglalkozási csoportja a kérdezett 14 éves korában) és a jelenlegi foglalkozási

---

¹ Az 2016. évi mikrocenzus a magyarországi népesség 10%-áról gyűjtött információkat. A társadalmi rétegződés kiegészítő felvétel ennek egy 1/5-ös almintáján került lekérdezésre, ami több mint 100 000 sikeresen kitöltött kérdőívet eredményezett. A felvétel célkitűzéseiről és sajátosságairól lásd Huszár 2016, Huszár-Záhonyi 2018.

pozíciót összehasonlítva vizsgálják a társadalmi térben történő mozgásokat. Eszerint mobilnak minősül az, aki kilép az apja foglalkozási csoportjából, s egy másikban foglal helyet. Az *abszolút mobilitási arányszám* pedig azt mutatja, hogy milyen mértékű a mobilak aránya a társadalomban. A mobilitás tehát e hagyományban mindig egyéni pozícióváltást jelent, ennek következtében a mutató általános képet nyújt arról, hogy mennyire merev a társadalom, de nem tájékoztat közvetlenül az egyének, illetve a foglalkozási csoportok életkörülményeinek, illetve társadalmi állásának változásáról.

Az abszolút mobilitás mértékét az határozza meg, hogy a társadalom szerkezete miként változik. A mobilitás mértékét ugyanis növeli, ha a foglalkozási csoportok mérete egyik időszakról a másikra nagymértékben változik. Ez a *strukturális mobilitás*, amely arról szolgáltat információt, hogy a társadalom szerkezete mennyit változott generációról generációra. Továbbá a mobilitás mértékét az is meghatározza, hogy milyenek a különböző társadalmi pozíciót betöltők relatív esélyei az előrejutásra, illetve a lecsúszásra. A *mobilitás relatív mérőszámai* a struktúra változása által kikényszerített mobilitást kiszűrve igyekeznek információt nyújtani a különböző társadalmi pozícióban lévők mobilitási esélyeiről. E relatív mutatók alapján következtethetünk a legközvetlenebb módon arra, hogy az esélyegyenlőség mértéke miként változik a társadalomban.

A mobilitási iránya szerint vizsgálható továbbá, hogy a társadalom mekkora hányada mozdult el *fölfelé, lefelé, vagy horizontális* irányban. A mobilitás iránya alapján leginkább arra következtethetünk, hogy a társadalom szerkezete összességében kedvező vagy kedvezőtlen irányba változott, illetve a társadalom mekkora hányadának jelenthetett fölemelkedést, illetve lecsúszást a társadalmi struktúra változása.

A mobilitás szubjektív mérőszámai sajátos helyet foglalnak el a hagyományos mobilitási mutatók között. Természetesen nem helyettesíthetik a tényadatokon nyugvó vizsgálatokat, de a mozgás, illetve a mozdulatlanság képzete maga is társadalmi tény, amelynek a valós mobilitási folyamatoktól független következményei vannak, illetve lehetnek. E mutatók ráadásul nem csupán más típusú információkra támaszkodnak, de részben más jelenséget is mérnek, így kiegészítő információval szolgálhatnak a társadalom mobilitási folyamatairól.

A szubjektív mobilitás mérésére több bevett survey technika áll rendelkezésre. Ezek közül némelyek egyszerűen, egyetlen kérdéssel tudakolóznak a társadalmi helyzet változásáról, mások igyekeznek információt szerezni a szülői család helyzetéről, valamint a kérdezett társadalmi pozíciójáról is. A mikrocenzushoz kapcsolódó társadalmi rétegződés kiegészítő felvétel a hagyományos

foglalkozási mobilitásra vonatkozó információk² mellett tartalmazott egy kérdésblokkot, ahol a válaszadók egy 1-től 10-ig tartó skálán értékelték családjuk gyermekkori, illetve önmaguk jelenlegi társadalmi helyzetét. A kérdés egészen pontosan a következő módon épült fel:

Különböző társadalmi helyzetű, életvitelű emberek vannak a társadalomban. Képzeld el egy létrát, aminek a felső foka a társadalom felső részét, az alsó foka pedig az alsó részét jelenti. Kérjük, értékelje 1-től 10-ig, hogy...

Gyermekkorában (14 éves korában) az Ön családja a létra melyik fokán állt?
És jelenleg hol helyezné el Önmagát ezen a létrán?

A kérdésre adott válaszok révén fontos információkhoz jutunk a válaszadó szubjektív értékelése alapján a származási, illetve a jelenlegi társadalmi pozíciójáról is, és vizsgálat tárgyává tehető, hogy milyen változások történtek ebben az összehasonlásban. Az összehasonlítás tartalma azonban fontos vonatkozásokban alapvetően eltér a hagyományos foglalkozási alapú mobilitásvizsgálatoktól.

Subjektíve mobilnak tekintjük ehelyütt azokat, akik a származási, illetve a jelenlegi társadalmi pozíciójukra vonatkozóan eltérő pontszámot adtak.³ A *teljes szubjektív mobilitási arányszám* pedig azt mutatja, hogy a válaszadók milyen arányban értékeli úgy, hogy megváltozott a társadalmi állásuk szüleikéhez képest. Lényeges, hogy a mobilitás itt nem feltétlenül jár (foglalkozási osztály szerinti) pozícióváltással. A két skála az egyén származási, illetve jelenlegi társadalmi állására⁴ vonatkozóan tartalmaz információkat. Ebben az összehasonlításban a változás fakadhat egyrészt az egyén pozícióváltásából, másrészt abból is, ha a válaszadó társadalmi csoportja kollektíve mozdul el a társadalmi térben.

---

² Ezeknek az adatoknak a feldolgozása azonban – a többszáz ezer foglalkozás kódolásával kapcsolatos munkálatok miatt – még nem zárult le.

³ Korábban, többek között Róbert Péter (1999) dolgozott a szubjektív mobilitásnak ezzel a meghatározásával. Ez egy igen megengedő definíció, amely a társadalmi pozíció változásának legkisebb mértékét is figyelembe veszi. A következő elemzések ezen a definíción alapulnak, de az 1. mellékletben részletesebb adatokat közlünk arról, hogy saját beszámoló alapján a társadalom mekkora hányada lépett előre, vagy csúszott le nagyobb mértékben (2, 3 vagy ennél több egységnyit). Továbbá készítettünk egy hagyományos mobilitási táblát, amely alapján tájékozódhatunk e szubjektív kérdések alapján számítható „kilépési”, illetve „belépési” mobilitási arányszámokról.

⁴ A kérdés az *International Social Survey Programme* hasonló kérdését követi. A pontos megfogalmazás során törekedtünk arra, hogy minél neutrálisabb módon utaljunk a kérdezett társadalmi helyzetére. Igyekeztünk elkerülni azt, hogy a kérdés sugalmazza, milyen dimenziók mentén jogosult megítélni azt, hogy valaki följebb vagy lejjebb helyezkedik el a társadalomban. Az adatfelvétel egyik fontos kérdése ugyanis éppen az, hogy az egyének szubjektív társadalmi helyzetének megítélése az egyenlőtlenségek mely dimenzióival korrelál a leginkább.

Ebből adódóan a *strukturális*, illetve a *relatív mobilitás* fogalma e szubjektív megközelítés alapján nem különíthető el olyan egzakt módon, mint a hagyományos mobilitási mutatók esetében. Az objektív osztályviszonyok, amelyeket a foglalkozási osztályismék (ha csupán papíron létező osztálypozíciókként is) igyekeznek megragadni, léteznek és következményeik vannak. A mobilitási folyamatok vizsgálata kapcsán pedig releváns, hogy az egyéni mozgások vajon inkább magának az osztályszerkezet változásának, vagy az egyének különböző pozíciók közötti cirkulációjának köszönhetőek-e. A 1-10-ig terjedő szubjektív értékelések viszont nem értelmezhetők ebben az értelemben „társadalmi pozícióként”, hanem maguk is következmények. A struktúra változása felől közelítve e kérdések révén talán képet alkothatunk arról, hogy a válaszadók mennyire érzékelik a származási, illetve a jelenlegi társadalmat polarizáltnak, és hogy ez miként változott – már amennyiben a retrospektív, szubjektív kérdések alkalmasak erre.

A *mobilitás irányára* vonatkozó hagyományos foglalkozási alapú mutatószámok arról tájékoztatnak, hogy milyen arányban léptek kedvezőbb vagy kedvezőtlenebb foglalkozási pozícióba a kérdezettek a szüleikhez képest. Nem nyújtanak viszont információt arról, hogy a pozícióváltás vajon együtt járt-e anyagi helyzetük, illetve életkörülményeik változásával, s természetesen azt sem tudjuk, hogy az egyének ezt valóban társadalmi helyzetük megváltozásaként érzékelték-e. A szubjektív mobilitás mutatóinak legnagyobb ereje azonban éppen az, hogy (függetlenül az objektív társadalmi folyamatoktól) információt adnak arról, hogy az egyének saját értékelésük alapján fölfelé vagy lefelé mozdultak-e el szüleik társadalmi helyzetéhez képest. Ez alapján választ kaphatunk arra, hogy a társadalom mekkora hányada érzi azt, hogy előrelépett, illetve lecsúszott pályája során, és vizsgálat tárgyává tehetők ennek okai.

Sőt, mivel a szubjektív mobilitás e mutatója általánosan, a társadalmi létrán történő elmozdulásként – s nem kizárólag foglalkozási pozíciók közötti mozgásként – fogja fel a mobilitást, lehetőséget teremt annak vizsgálatára, hogy különböző módon körülhatárolt társadalmi csoportok miként mozogtak a társadalmi térben. Lehetővé teszi, hogy különböző területi egységek helyzetének változását elemezzük az ott élők mobilitási jellemzői alapján, de információkat nyerhetünk arról is, hogy kollektív módon miként mozogtak a társadalmi térben például a nők, a romák, a tanárok, valamint az egészségügyi problémával rendelkezők.

A mobilitás e szubjektív mutatója tehát nem csupán a felhasznált információk jellege alapján különbözik a mobilitás hagyományos mérőszámaitól, de részben más jelenséget is mér. A hagyományos mutatók szerint az abszolút mobilitás

akkor változik, ha maga a társadalom szerkezete változik és/vagy, ha az egyének generációról generációra helyet cserélnek a különböző társadalmi pozíciók között. E változások csak igen közvetett módon és javarészt feltáratlan mechanizmusok közvetítésével kapcsolódnak össze a társadalmi-gazdasági fejlődés és az egyenlőtlenségek változásával (vö. Breen 2010). A szubjektív mutatókkal részben más a helyzet. Ezek mértékét befolyásolhatják a társadalomszerkezet-pozícionálás változásai, vélhetően sokkal érzékenyebbek azonban a társadalmi-gazdasági jólét generációk között végbement változására, illetve a jövedelmi, vagyoni egyenlőtlenségek alakulására (Duru-Bellat-Kiefer 2008, Kelly-Kelly 2009, Kraus-Tan 2015, Merllié 2008, Róbert 1999).

A SZUBJEKTÍV MOBILITÁS TRENDJEI MAGYARORSZÁGON

A társadalmi mobilitás történeti trendjeire mindenekelőtt a különböző időpontokban végrehajtott keresztmetszeti adatfelvételekből tájékozódhatunk. A magyarországi foglalkozási mobilitás vizsgálatának alapjául szolgált az elmúlt évtizedekben a KSH esetenként népszámlálási szinten, máskor célzott rétegződés- és mobilitás-adatfelvételek révén rendszeres időközönként gyűjtött információi a kérdezettek, illetve szüleik társadalmi pozíciójáról. A következőkben a szubjektív mobilitás változására először ily módon, különböző időszakokból származó keresztmetszeti mérésekre támaszkodva igyekezünk következtetni. Másrészt azonban a társadalmi mobilitás vizsgálható a különböző időszakban születettek mobilitási jellemzőinek kohorszelemzése révén is. A fejezet második részében a szubjektív mobilitás változásának efféle vizsgálatára is kísérletet teszünk.

Szubjektív mobilitás különböző időszakokban

A szubjektív mobilitás általunk használt mutatójához kapcsolódó kérdések mindegyike szerepelt korábban az *International Social Survey Programme* 1999-es és 2009-es *Social Inequality* moduljában. A 2016-os mikrocenzus társadalmi rétegződés kiegészítő felvételéből származó adatok a legközvetlenebb módon ezekkel a forrásokkal vethetőek össze.⁵ Az 1999-es

---

⁵ Az eredmények szigorú összehasonlíthatósága azonban több ponton is sérül. Az összehasonlíthatósággal kapcsolatos problémákról lásd a 2. mellékletet.

adatok alapján Róbert Péter (1999) részletes elemzést készített az 1990-es évek mobilitási folyamatairól. Többek között erre a mutatóra támaszkodva igyekezett választ találni arra a kérdésre, hogy a rendszerváltás után milyen mobilitási trendek bontakoztak ki Magyarországon, illetve hogy a magyar társadalom különböző rétegei mennyiben élték meg felemelkedésként, illetve lecsúszásként a rendszerváltás első évtizedét. Róbert eredményeit nemcsak történeti okokból érdemes idézni, hanem azért is, mert segítségével képet alkothatunk a mobilitás objektív, illetve szubjektív irányainak összefüggéséről is.

Az 1999-es vizsgálat tíz éves távlatból tekintett vissza a rendszerváltás tapasztalataira. Egy olyan pillanatban, amikor közvetlenül az átmenet éveit követő recesszió, majd az évtized közepén meghozott Bokros-csomag után a GDP, a reáljövedelem és a fogyasztás szintje sem érte el még az 1989-es szintet, miközben a munkanélküliség tetőzött. Ebben a helyzetben egyáltalán nem meglepő módon a válaszadók legnagyobb hányada társadalmi helyzetének kedvezőtlenebbé válásáról számolt be. A 18 éves és idősebb válaszadók mindössze 34%-a nyilatkozott úgy, hogy előrelépett szüleihez képest, míg 23%-ának nem változott, 43%-uk szerint pedig romlott a társadalmi helyzetük. Az 1999-es adatfelvétel lehetőséget biztosított arra is, hogy a kérdezettek helyzetét a szülei társadalmi pozíciója mellett a saját, 1989-re jellemző társadalmi helyzetükkel is összevessük. Ebben a metszetben a lecsúszás érzete még általánosabb volt: a válaszadók csaknem 2/3-a arról számolt be, hogy rosszabb társadalmi helyzetbe került a rendszerváltás első tíz évében.

A hagyományos foglalkozási alapú mutatószámok nem álltak összhangban ezekkel az eredményekkel. Ugyan az 1990-es években az intergenerációs foglalkozási mobilitás nagysága mind abszolút, mind relatív értelemben csökkent a korábbi időszakokhoz képest (lásd Róbert–Bukodi 2004), a fölfelé irányuló mozgás jócskán meghaladta a lefelé elmozdulók arányát. Az objektív, illetve szubjektív mobilitási adatokat összevetve az derült ki, hogy a foglalkozási alapon immobilak, de még a felfelé mobilak jó része is úgy értékelte, hogy kedvezőtlenül változott a társadalmi helyzete a szüleiéhez képest (Róbert 1999).

A következő, 2009-es adatfelvételre, ha lehet, még súlyosabb időszakban került sor. A világgazdasági válság hatására a gazdaság 2009-ben jelentősen visszaesett, a reáljövedelmek és a fogyasztás pedig a 2006-os kormányalakítás után meghirdetett gazdaság-, illetve társadalmpolitikai fordulat nyomán évek óta csökkent, illetve stagnált. A szubjektív mobilitás mutatója erre az évre még rosszabb képet mutatott. Az 1999-es értéknél magasabb, 26% volt az immobilak aránya, közel 10 százalékponttal kisebb hányad, 26% számolt be társadalmi helyzete javulásáról, míg a 18 éves és idősebb népesség csaknem fele

úgy értékelte, hogy lecsúszott a szüleihez képest. Ezekkel az eredményekkel Magyarország az ISSP-ben részt vevő országok közül a legkedvezőtlenebb eredményeket felmutatók közé tartozott.

Erre az időszakra vonatkozó foglalkozási mobilitási eredmények hasonló tendenciákat mutatnak, a fölfelé vagy lefele mozdulók aránya tekintetében azonban ismét csak nagy különbségek jelentkeztek. Michelle Jackson és Geoffrey Evans (2016) vizsgálata szerint a kelet-közép-európai régió posztszocialista országainak többségével együtt a magyar társadalom szerkezete az 1990-es évek elejéhez képest a 2000-es évek végére egyértelműen zártabb lett, sőt több foglalkozási alapú vizsgálat megerősítette, hogy a mobilitás abszolút és relatív mutatói tekintetében is a legrosszabb eredményeket produkálta (Eurofound 2017, Bukodi et al. 2017, Tóth-Huszár 2016). E kedvezőtlen eredmények ellenére foglalkozási alapon ebben az időszakban is meghaladta a fölfelé mobilak aránya a lecsúszókét.

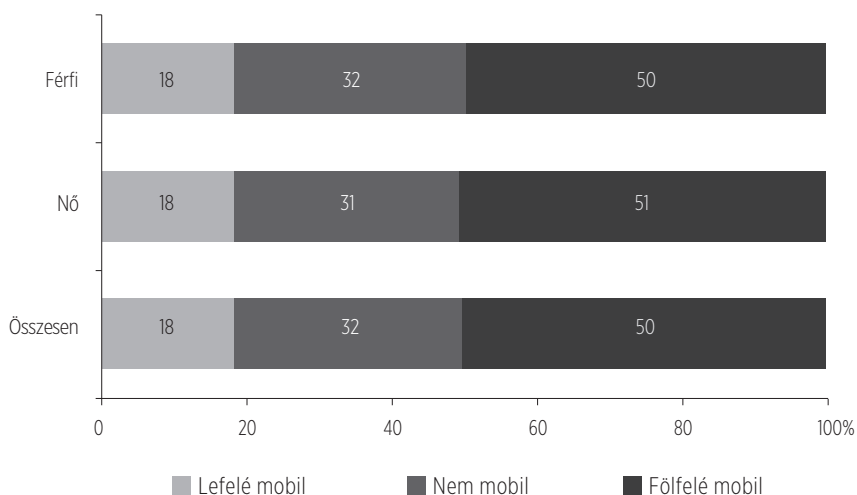
A szubjektív társadalmi mobilitás 2016-os mérésére már jóval kedvezőbb makrogazdasági környezetben került sor. A világgazdasági válságot követő visszaesés után a gazdaság 2012–2013 óta növekedő tendenciát mutatott. Ettől kezdve folyamatosan nőtt a reáljövedelem, valamint a fogyasztás színvonala is, miközben a munkanélküliség látványosan csökkent. A szubjektív mobilitás mutatója is egészen eltérő képet mutatott az előző mérésekkel összevetve. Az immobilitás mértéke ugyan tovább nőtt, a fölfelé, illetve lefele mozgók aránya azonban jelentősen átrendeződött. Az eredmények szerint, míg a 18 éves és idősebbek 32%-ának szubjektív megítélése szerint nem változott a társadalmi helyzete a családjáéhoz képest, addig 18%-uk arról számolt be, hogy kedvezőtlenebb, míg 50%-uknak kedvezőbb a társadalmi pozíciója, mint a szüleié.

A hagyományos foglalkozási alapú mobilitásvizsgálatok a legtöbb esetben az apa foglalkozási pozíciójával jellemzik a származási társadalmi helyzetet mind a férfiak, mind a nők esetében. Mivel a férfiak és a nők foglalkozási pozíciói jellegzetesen eltérnek egymástól, ez az eljárás mindig számottevő különbségeket mutat a különböző nemek mobilitási folyamataira vonatkozóan. A hagyományos foglalkozási mobilitási mérőszámokat ezért a legtöbb esetben nemek szerint külön számítják.

A két nem szubjektív mobilitásra vonatkozó eredményei nem mutatnak ilyen szisztematikus különbségeket, a nők és a férfiak tulajdonképpen egyenlő mértékben érzékelik úgy, hogy megőrizték származási társadalmi pozíciójukat, illetve, hogy szüleihez képest fölfelé vagy lefelé mozduktak el. A két nem szubjektív mobilitási folyamatait így a továbbiakban együtt vizsgáljuk.

1. ábra: Szubjektív mobilitás nemek szerint a 18 éves és idősebbek körében, 2016
 Subjective mobility by sex, 2016 (% of population aged 18 or older)

Forrás: Mikrocenzus 2016, Társadalmi rétegződés kiegészítő felvétel alapján saját számítás.

Szubjektív mobilitás születési kohorszok szerint

A születési idő kétféle módon is hatással van az egyének mobilitási esélyeire, illetve az erről alkotott képzeleteikre. Egyrészt, ahogy Bourdieu (2010) fogalmaz, a társadalmi tér olyan, mint a fizikai tér: ahogy a fizikai térben, úgy a társadalmi térben való mozgáshoz is időre van szükség. Minél fiatalabb valaki, annál inkább a származása határozza meg saját társadalmi pozícióját, és minél idősebb, annál több ideje volt arra, hogy ezen változtasson. A születés éve tehát az életkoron keresztül meghatározza, hogy kinek mennyi ideje volt arra, hogy mozogjon a társadalmi térben. Másrészt, a születési idő definiálja azt is, hogy ki milyen történelmi időszakban, illetve milyen társadalmi feltételek között nőtt fel. A különböző kohorszok számára eltérő mobilitási csatornák álltak/állnak rendelkezésre, amelyek eltérő esélyeket kínáltak a felemelkedésre. A társadalmi mobilitás történelmi változásának megítélésakor így figyelembe kell venni, hogy egy adott időpontban készített vizsgálat sohasem csak a jelen társadalmáról szól, hanem azokról a történelmi korszakokról is, amelyekben a jelenleg élő különböző generációk felnőttek. Két különböző időpontban elvégzett vizsgálat eredményei közötti eltérések pedig nem feltétlenül az eltelt időszakban lezajlott társadalmi változásokat tükrözik, hanem a múlt társadalmi átalakulásait a változó kohorszösszetétel által.

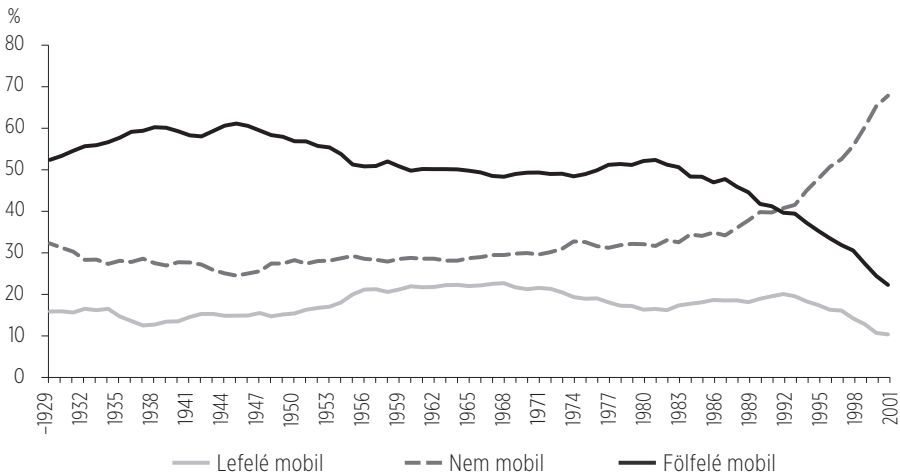
A társadalmi mobilitás kohorsz alapú vizsgálatai e problémák kezeléséhez nyújthatnak segítséget. Ezek révén ugyanis különválasztható egyrészt az életkor emelkedésének, másrészt a különböző történeti korszakoknak, illetve eseményeknek a mobilitási pályákra gyakorolt hatása. Vizsgálható továbbá az is, hogy miként változnak kohorszról kohorszra a jellegzetes mobilitási életutak (Andorka 1982: 137). A magyar társadalom intergenerációs foglalkozási mobilitási folyamatairól többek között Andorka Rudolf (1982), valamint Bukodi Erzsébet és John H. Goldthorpe (2010) készítettek kohorsz alapú elemzéseket. Andorka (1982: 137-177) részletes foglalkozástörténeti adatokra támaszkodva vizsgálta öt éves születési kohorszokként, hogy a származási pozíció miként függ össze a kérdezett társadalmi pozíciójával 20, 30, 40, 50, 60, illetve 70 éves korában. Bukodi és Goldthorpe pedig öt, 1973 és 2005 között végrehajtott adatfelvétel összekapcsolása révén vizsgálta a származási pozíció, az iskolai teljesítmény, valamint az elért társadalmi pozíció összefüggését tízéves születési kohorszokként.

A 2016-os mikrocenzus társadalmi rétegződés kiegészítő felvétele ugyan nem teszi lehetővé, hogy a különböző születési kohorszokat akár Andorka, akár Bukodi és Goldthorpe elemzési technikáit alkalmazva vizsgálat alá vonjuk. A minta rendkívül nagy elemszámát kihasználva azonban különös részletességgel vizsgálhatjuk a különböző időpontban születők mobilitási jellemzőit. Így egyrészt kiegészíthetjük az ismereteinket azokról a születési kohorszokról, amelyek a korábbi vizsgálatokban is szerepeltek, másrészt következtetéseket vonhatunk le a fiatalabb, az előző vizsgálatokból még kimaradó generációk szubjektív mobilitási jellemzőire vonatkozóan.

A következő ábra éves bontásban, hároméves mozgóátlagokat alkalmazva a születés éve szerint mutatja be az immobilak, illetve a különböző irányba elmozdulók arányát. Először azt vizsgáljuk, hogy az immobilitás arányának változása alapján milyen esélye volt a különböző generációknak arra, hogy a társadalmi térben mozogjanak, majd ezt követően a fölfele, illetve lefele mobilak görbéinek helyi maximumait, illetve minimumait áttekintve arra keressük a választ, hogy mely generációk számára adódtak a legkedvezőbb lehetőségek a felemelkedésre, és melyek esetében a legmagasabb a lecsúszók aránya.

A három görbe közül a *nem mobilak* aránya mutatja a legkisebb hullámzást, az ez által jelzett változások többé-kevésbé egyenletesek. Az 1929 előtti időszakról 1945-ig csökkenő a tendencia, ezt követően azonban lassabban és többé-kevésbé egyenletes ütemben emelkedni kezd az immobilak aránya, majd nagyjából 1987-ben és különösen 1993 után meredek növekedésnek indul.

2. ábra: Szubjektív mobilitás a születés éve szerint
Subjective mobility by the year of birth

Forrás: Mikrocenzus 2016, Társadalmi rétegződés kiegészítő felvétel alapján saját számítás.

A legidősebb, 1945 előtti nemzedék esetében tehát azt tapasztaljuk, hogy a később születők rendre kisebb arányban érzik úgy, hogy a társadalmi pozíciójuk nem változott a szüleikéhez képest, vagyis a bourdieui tétellel ellentétben a kor csökkenésével együtt csökken az immobilak aránya is. E generáció tagjai (az adatfelvétel idején) 70 évesnél idősebbek voltak, körükben a gazdaságilag aktívak aránya elenyésző, és munkaerőpiaci karrierjük is javarészt lezárt. Az immobilak arányának alakulása ebben az esetben tehát döntő módon történeti okokra, illetve magának a társadalomnak a változására vezethető vissza. Az 1920-as évektől születő korosztályok eszerint évről évre azt tapasztalhatták meg, hogy nagyobb lehetőségük van változtatni származási pozíciójukon.

A következő szakasz – amelynek határpontjai nagyjából 1945-re, illetve 1987-re tehető – értelmezése már kevésbé egyértelmű. Az ebben az időszakban születettek nagyon tág korcsoportot alkotnak, ami a 20-as éveik végén járóktól a 70 évesekig tart. A kor növekedésével az immobilak arányának ebben az időszakban megfigyelhető lassú csökkenése egyfelől aláhúzza azt az összefüggést, miszerint minél idősebb valaki, annál több ideje volt arra, hogy mozogjon a társadalmi térben. Másfelől azonban a munkahely vagy a munkakörváltás gyakorisága az, amely a leginkább hozzájárulhat a társadalmi pozíció változásához, nem egyforma a különböző korosztályokban, a kor előrehaladtával csökken. A korcsoport idősebb korosztályai esetében ráadásul a munkaerőpiaci karrier a nyugdíjba vonulással le is

zárult. Ez az ellenkező hatás legalábbis azt implikálná, hogy a nem mobilak aránya a kor előrehaladtával lassabb ütemben nő. Nehéz megítélni ezeknek az ellentétes hatásoknak az egymáshoz viszonyított erősségét, de a görbe meredekségének nagyfokú stabilitása arra utalhat, hogy a kor változása mellett a történeti hatás is erősebben érvényesülhet. Vagyis az 1945-1987-es időszakban a fiatalabb generációk magasabb immobilitási arányszámai nem csupán korukból fakadnak, hanem vélhetően abból is, hogy számukra történetileg szűkebb mobilitási pályák nyíltak meg.

Ezt a következtetést Andorka, illetve Bukodi és Goldthorpe korábbi foglalkozási alapú vizsgálatai is megerősítik. Andorka (1982) részletes korai elemzése a most élő korosztályok közül csak a legidősebbekre terjedhetek ki. Az utolsó kohorsz, amelynek indulásáról még volt információja az 1948 és 1952 között születetteké. Andorka eredményei alapján részletesen nyomon követhető, hogy miként hatott az idősebb kohorszok életpályájára a két világháború, illetve a közte lévő nagy világgazdasági válság. Az 1920-as évektől születők számára azonban már a II. világháború utáni újjáépítés, illetve az államszocialista fordulat jelentette a meghatározó történeti tapasztalatot, amelynek hatására a következő kohorszokban megemelkedett egyrészt a vezetői és értelmiségi foglalkozásúak aránya, másrészt a mezőgazdasági fizikai munkás szülők gyermekei gyorsuló ütemben áramoltak az ipari munkásság különböző rétegeibe.

A Bukodi és Goldthorpe (2010: 666–668) által készített vizsgálat és a mostani mérés között már jóval nagyobb volt az átfedés, a legfiatalabb kohorsz, amire az ő elemzésük kiterjedt, az 1975–1984 között születetteké. A származási és elért pozíció közötti asszociáció szorosságára vonatkozó eredményeik alapján szintén hasonló következtetések fogalmazhatók meg. Mind a férfiak, mind a nők esetében a relatív mobilitás növekvő tendenciát mutatott az 1945–1954-ben született kohorszokig, a későbbiek esetében viszont némi stagnálás után csökkenni kezdett. E kohorszok számára tehát már kedvezőtlenebb társadalmi feltételek álltak rendelkezésre a társadalmi mozgáshoz.

Visszatérve a szubjektív társadalmi helyzet változatlanosságára vonatkozó, a 2016-os mikrocenzus alapján készített görbére, az tapasztaljuk, hogy az immobilitás mértéke az 1980-as évek végén, valamint a később születők esetében meredek növekedésnek indult. A nem mobilak magas aránya itt mindenekelőtt annak köszönhető, hogy e korosztályok meghatározó hányada még a tanulmányait végzi, nem rendelkezik önálló egzisztenciával, társadalmi pozícióját a szülei társadalmi helyzete határozza meg. A kor csökkenésével párhuzamos rohamos emelkedés pedig azt jelzi, amilyen ütemben a fiatal generációk belépnek a munkaerőpiacra, betöltik első foglalkozásukat, és saját

karrierbe kezdenek. Ez a folyamat, amelynek során a gyermekek társadalmi pozíciója elválik a szüleikétől, a 20-as éveikben járó korosztályokban lezárul.

A fölfelé, illetve a lefelé mobilak arányát ábrázoló görbék alakja ingadozóbb, mint amit az immobilak esetében tapasztaltunk. Ezek mozgását szintén több tényező befolyásolja/befolyásolhatja: mindenekelőtt természetesen az, hogy a különböző kohorszoknak mennyi idejük volt a fölemelkedésre vagy a lecsúszásra. Az egyes görbék maximumai, illetve minimumai így nem feltétlenül arról tanúskodnak, hogy mely korcsoportoknak a legjobbak vagy a legrosszabbak az esélyeik a fölfelé, illetve a lefelé irányuló elmozdulásra. Ennek megbecsüléséhez figyelembe kell venni, hogy az egyes kohorszok életkoruk alapján munkaerőpiaci karrierjük mely szakaszán jártak éppen 2016-ban, az adatfelvétel idején. Az, hogy az egyes születési években az immobilak mértékén túl miként változik a fölfelé, illetve a lefelé elmozdulók egymáshoz viszonyított aránya, az az egyes korosztályok történelmi tapasztalatairól és azokról a társadalmi viszonyokról árulkodik, amelyek keretében felnőttek. Ezeknek az arányszámoknak az értelmezésénél azt érdemes figyelembe venni, hogy míg a jelenlegi pozícióra vonatkozó értékelés mindegyik korosztály esetében azonos időpontra, 2016-ra vonatkozott, addig a származási pozíció a születés éve által meghatározott módon más és más.

A *fölfelé elmozdulók* arányát mutató görbe mozgását tekintve két nagyobb kitüremkedés tapasztalható. Egyrészt a viszonylag meredek növekedés után az abszolút számokat tekintve az 1938 és 1945 között született korosztály számolt be a legnagyobb arányban arról, hogy jelenlegi társadalmi helyzete kedvezőbb a származási pozíciójánál. Ez a korosztály a jelenleg 70–80 éveseket foglalja magában, akik az 1950-es években voltak 14 évesek, így a felfelé irányuló mozgás magas arányát az ő esetükben egyfelől magyarázhatja, hogy jelenlegi társadalmi helyzetüket a Rákosi-korszakban, majd az 1956-os forradalom és az azt követő megtorlás időszakában szerzett gyermekkori tapasztalataikkal kellett összehasonlítani. Másfelől a korosztály tagjai nagyjából az 1960-as években, ennek is a második felében váltak aktívvá, amikor mind a gazdaság, mind a keresetek dinamikusabban növekedtek.

Ez után az abszolút csúcspont után a fölfelé mobilak aránya először meredeken csökkenni kezdett, majd kb. az 1950-es évek közepétől évtizedeken keresztül stagnált, illetve enyhén lefelé araszolt. Újabb trendforduló a fölemelkedést tapasztalók arányának növekedésével az 1970-es évek elején következik be, és nagyjából az 1977–1983 között születők (az adatfelvétel idején 33–39 évesek) esetében egy újabb helyi maximumot ér el a görbe. Ennek a korosztálynak a tagjai 1990-es évek első felében, a rendszerváltást követő években voltak

14 évesek. Az ő gyermekkoruk – amivel összevetették jelenlegi társadalmi helyzetüket – a transzformációs válság, illetve a Bokros-csomag időszakára esett. Az aktívvá válás periódusa azonban mintegy tíz évvel később, sokkal kedvezőbb időszakban, a 2000-es évek első felében következett be ennél az életkori csoportnál, amikor a rendszerváltást követő visszaesés után beindult a gazdasági növekedés, és a reálkeresetek is emelkedtek. A felfelé mobilak arányát mutató görbe e szerencsés generációt jelző kitüremkedés után újra meredeken esni kezd, és ez az ütemes csökkenés kitart egészen a vizsgálatba bekerülő legfiatalabb korosztályokig.

A *lefelé mobilak* aránya részben inverz módon együtt mozog a fölfele emelkedők arányával, részben azonban önálló pályán halad. E görbének is két helyi maximuma van, vagyis két olyan korosztály azonosítható, amelyek esetében a lefele irányuló mobilitás tetőzik. Az első, hosszabb periódus ezek közül az *1956–1968 között születőket* foglalja magában. Az e korosztályhoz tartozók jelenleg 48–60 évesek, és a kádári konszolidáció időszakában, az 1960-as évek végétől az 1980-as évek elejéig töltötték be a 14. életévüket. Ezt a periódust a GDP, vagy legalábbis 1978-ig a reálkeresetek dinamikus növekedése jellemezte. A munkaerőpiaci karrier megkezdésének időszaka azonban jóval kedvezőtlenebb korszakra esett e generáció esetében, amennyiben a reálkeresetek 1978 után csökkenni kezdtek, és a rendszerváltást követő recesszió időszakát is fiatal felnőtteként éltek meg.

A lefele irányuló mobilitás esetében a következő, rövidebb időszakot átfogó csúcspont az *1990–1993-ban születők* körében tapasztalható. Ez egy fiatal, a felvétel idején a 20-as éveik elején járó korosztály, amely tagjainak még bőven van lehetőségük arra, hogy munkaerőpiaci karrierük során változtassanak társadalmi pozíciójukon. Fiatal koruknak megfelelően e csoportban az immobilak aránya relatíve magas, ehhez azonban alacsony fölfele irányuló és magas lefelé tartó mobilitás társul. Az ehhez a korosztályhoz tartozók a 2000-es évek első felében, közepén voltak tizenéves fiatalok. Ez a közvetlenül a 2008-as válságot megelőző periódus, amikor a gazdasági növekedés ugyan lassult, viszont a reálkeresetek élénken emelkedtek. E csoport mobilitási pályája alacsony életkoruk folytán még abszolút nyitott, a munkába állás periódusához azonban kedvezőtlen történeti időszakban, közvetlenül a világgazdasági válságot követő recesszió éveiben érkeztek el a korosztály tagjai.

Összegezve, a magyar társadalom a születés éve, illetve az életkor alapján rendkívül tagolt. A különböző történeti korszakokban felnövők különböző módon nyilatkoztak a mobilitás szubjektív tapasztalatáról, és életkori sajátosságaik alapján eltérő esélyeik vannak arra, hogy ez változzon. E tapasztalatok hasonlósága szerint különböző korosztályok azonosíthatók, amelyek számára generációs

élményt jelenthettek azok a történetileg adott társadalmi feltételek, amelyek vagy lehetőségeket nyitottak meg az előrejutásra, vagy éppenséggel gátolták azt.

KÖVETKEZTETÉSEK

A társadalmi mobilitás vizsgálata a magyar szociológia egyik legintenzívebben kutatott területei közé tartozott az elmúlt évtizedekben, a magyar társadalom 2000-es év utáni mobilitási folyamataira vonatkozóan azonban célzott, nagymintás adatfelvételek hiányában töredékesek az ismereteink. A 2016-os mikrocenzus társadalmi rétegződés kiegészítő felvétele lehetőséget biztosít e hiányok pótlására.

A jelen tanulmány az intergenerációs mobilitás egy szubjektív mutatójára támaszkodva vizsgálta a társadalmi mobilitás tapasztalatának legutóbbi változásait Magyarországon. A mobilitás szubjektív érzékelésére vonatkozó vizsgálatok természetesen nem helyettesíthetik az objektív mobilitási folyamatokra irányuló kutatásokat. E mutatók részben más jelenséget mérnek, s a társadalmi térben történő mozgás szubjektív élménye eltolódik, eltolódhat a tényleges mozgásoktól.

A magyar társadalom a rendelkezésre álló információk alapján a 2000-es években a záródás jeleit mutatta. Az intergenerációs foglalkozási mobilitás fő mérőszámai szerint ebben az időszakban, európai összehasonlításban is alacsony volt Magyarországon a mobilitás abszolút mértéke és a társadalmi fluiditás szubjektív mutatói is romló tendenciát mutattak. A társadalomszerkezet változásának e kedvezőtlen trendjeihez a 2009-es világgazdasági válság időszakában készített mérések alapján a mozdulatlanság, illetve még inkább a lecsúszás élménye társult. A mostani eredmények alapján – ami legalábbis a mobilitás szubjektív tapasztalatát illeti – 2016-ra e trendek alapvetően megváltoztak. Ugyan 2009-hez képest emelkedett azoknak az aránya, akik szerint ugyanolyan a társadalmi helyzetük, mint a szüleiké, viszont jelentősen nőtt azoké is, akik úgy érzik, hogy előreléptek származási pozíciójukhoz képest.

A jelenlegi vizsgálat megerősíti továbbá, hogy a magyar társadalom a mobilitás tapasztalata alapján életkor szerint rendkívül tagolt. A legidősebb, 1945 előtt születők generációjához tartozók számoltak be a legnagyobb arányban arról, hogy előreléptek szüleikhez képest. A másik végponton pedig az 1956–1968-as időszakban születők találhatók: ebben az életkori csoportban a legmagasabb azoknak a hányada, aki úgy érzik, hogy kedvezőtlen irányba változott a társadalmi helyzetük.

IRODALOM

- Andorka Rudolf 1982: *A társadalmi mobilitás változásai Magyarországon*. Gondolat, Budapest.
- Bourdieu, Pierre 2010: A társadalmi tér és a csoportok keletkezése. In Angelusz Róbert – Éber Márk Áron – Gecser Ottó (szerk.): *Társadalmi rétegződés olvasókönyv*. ELTE, Budapest. https://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/0010_2A_19_Tarsadalmi_retegzodes_olasokonyv_szerk_Gecser_Otto/ch04s02.html%23ftn.id539587. Letöltve: 2018. 07. 31.
- Breen, Richard 2010: Social Mobility and Equality of Opportunity. *The Economic and Social Review*, 41(4), 413–428.
- Bukodi Erzsébet – John H. Goldthorpe 2010: Market versus Meritocracy: Hungary as a Critical Case. *European Sociological Review*, 26(6), 655–674.
- Bukodi Erzsébet – Paskov, Marii – Nolan, Brian 2017: *Intergenerational Class Mobility in Europe: A New Account and an Old Story*. INET Oxford Working Papers no. 2017 no. 2017-03.
- Duru-Bellat, Marie – Kieffer, Annick 2008: Objective/subjective. The two facets of social mobility. *Sociologie du travail*, (50S), e1–e18.
- Eurofound 2017: *Social mobility in the EU*. Publications Office of the European Union, Luxembourg.
- Ferge Zsuzsa 1969: *Társadalmunk rétegződése. Elvek és tények*. KJK, Budapest.
- Harcslaván – Kulcsár Rózsa 1986: *Társadalmi mobilitás és presztízs*. Társadalomstatistikai Közlemények. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- Huszár Ákos 2016: Társadalmi rétegződésről szóló kiegészítő felvétel. In Németh Zsolt (szerk.): *A 2016. évi mikrocenzus témakörei: Háttér tanulmányok a mikrocenzus programjáról és témaköreiről*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 44–59. http://www.ksh.hu/mikrocenzus2016/kotet_1_hattertanulmanyok. Letöltve: 2018. 07. 31.
- Huszár Ákos – Záhonyi Márta 2018: *A foglalkozási szerkezet változása és jellemzői Magyarországon*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest. http://www.ksh.hu/mikrocenzus2016/kotet_9_foglalkozasi_szerkezet_valtozasa_es_jellemzoi_magyarorszagon. Letöltve: 2018. 07. 31.
- Jackson, Michelle – Evans, Geoffrey 2017: Rebuilding Walls: Market Transition and Social Mobility in the Post-Socialist Societies of Europe. *Sociological Science*, 4, 54–79.
- Kelly, Sarah M. C. – Kelly, Claire G. E. 2009: Subjective social mobility: data from 30 nations. In Max Haller, Roger Jowell – Tom Smith (ed.): *Charting the Globe: The International Social Survey Programme 1984–1989*. Routledge, London, chapter 6.
- Kraus, Michael W. – Tan, Jacinth J. X. 2015: Americans overestimate social class mobility. *Journal of Experimental Social Psychology*, 58(May), 101–111.
- Merllié, Dominique 2008: How to compare ‘subjective’ and ‘objective’ mobility. *Sociologie du travail*, (50S), e50–e65.
- Róbert Péter (szerk.) 1998: *Társadalmi mobilitás. Hagyományos és új megközelítések*. Új Mandátum, Budapest.
- Róbert Péter 1999: Társadalmi mobilitás és rendszerváltás. *Századvég*, (15): 73–86.

- Róbert Péter – Bukodi Erzsébet 2004: Changes in intergenerational class mobility in Hungary, 1973–2000. In Richard Breen (ed.): *Social Mobility in Europe*. Oxford University Press, Oxford, 287–315.
- Tóth Péter – Huszár Ákos 2016: Rétegződés és mobilitás: ifjúsági rétegek, mobilitási lehetőségek és stratégiák. In Nagy Ádám – Székely Levente (szerk.): *Negyedszázad*. ISZT Alapítvány; Excenter Kutatóközpont, Budapest, 78–117.

MELLÉKLET

1. melléklet – Kik, merre, mennyit?

M1.1. táblázat: A jelenlegi társadalmi pozíció a származási pozíció szerint, 2016
 Current social position by the social position of origin, 2016, (% of population aged 18 or older)

Jelenlegi pozíció	Származási pozíció										Összesen	N
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10		
Belépési mobilitás												
1	36,5	9,0	10,9	7,3	18,2	5,4	3,0	4,7	0,9	4,0	100,0	1495
2	10,2	26,3	16,7	11,5	18,0	6,6	4,6	3,6	1,5	1,1	100,0	3100
3	3,7	14,8	34,9	13,5	18,0	6,3	3,9	3,5	1,0	0,5	100,0	7437
4	2,1	8,6	24,4	31,1	16,8	8,3	4,7	2,6	0,9	0,4	100,0	11379
5	1,6	4,3	14,1	19,7	44,1	7,6	4,6	2,8	0,6	0,5	100,0	24909
6	0,6	2,6	9,2	19,4	27,8	28,0	7,2	4,1	0,7	0,4	100,0	19125
7	0,6	1,5	6,0	12,0	27,0	22,4	23,3	5,4	1,2	0,6	100,0	15374
8	0,5	1,4	3,8	7,2	18,2	20,9	21,0	23,4	2,4	1,2	100,0	9865
9	0,5	1,0	3,1	4,2	10,9	14,5	20,5	23,4	19,9	2,1	100,0	2550
10	2,6	2,8	3,5	4,2	12,1	9,3	8,1	14,8	7,4	35,1	100,0	1058
Összesen	2,1	5,0	12,9	16,8	27,7	15,8	10,5	6,5	1,6	1,1	100,0	96292
Kilépési mobilitás												
1	26,2	2,7	1,3	0,6	1,0	0,5	0,4	1,1	0,9	5,6	1,5	
2	14,7	15,5	3,8	2,0	1,9	1,2	1,3	1,6	2,7	3,0	3,0	
3	12,7	21,1	19,4	5,7	4,6	2,8	2,6	3,8	4,4	3,7	7,2	
4	11,5	19,4	21,4	20,9	6,9	5,9	5,1	4,6	6,0	4,2	11,3	
5	19,6	21,5	27,6	29,6	40,1	12,1	11,2	10,9	9,9	12,6	25,2	
6	5,9	10,5	14,5	23,4	20,4	36,0	13,9	12,7	9,1	7,2	20,3	
7	4,6	5,1	7,8	12,1	16,4	23,9	37,5	14,0	11,9	9,4	16,8	
8	2,6	3,0	3,2	4,6	7,1	14,3	21,7	38,8	16,1	11,7	10,8	
9	0,6	0,6	0,7	0,7	1,1	2,6	5,5	10,0	33,9	5,4	2,8	
10	1,4	0,6	0,3	0,3	0,5	0,7	0,9	2,6	5,2	37,3	1,1	
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	
N	2147	5300	13175	16581	26849	14618	9291	5821	1511	999	96292	

M1.2. táblázat: A szubjektív mobilitás nagysága különböző szinteken, 2016
Subjective mobility at different levels, 2016 (% of population aged 18 or older)

Megnevezés	%
Fölfelé mobil 4 vagy több fokkal	4,8
Fölfelé mobil 3 fokkal	7,7
Fölfelé mobil 2 fokkal	16,3
Fölfelé mobil 1 fokkal	21,5
Nem mobil	31,5
Lefelé mobil 1 fokkal	8,1
Lefelé mobil 2 fokkal	5,0
Lefelé mobil 3 fokkal	2,6
Lefelé mobil 4 vagy több fokkal	2,5
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>

Forrás: Mikrocenzus 2016, Társadalmi rétegződés kiegészítő felvétel alapján saját számítás.

2. melléklet – A mikrocenzus és az ISSP

A 2016-os mikrocenzus társadalmi rétegződés kiegészítő felvételében szereplő szubjektív társadalmi pozícióra, illetve ennek változására vonatkozó kérdéssor leginkább az *International Social Survey Program Social Inequalities* modulja keretében használt hasonló kérdésekkel társítható. Az eredmények közvetlen összehasonlíthatósága azonban több ponton sérül.

Egyrészt a kérdések megszövegezése némileg eltér egymástól. A mikrocenzusban szereplő kérdés a válaszadó társadalmi helyzetére, illetve életvitelére vonatkozott, míg az ISSP-ben csupán a társadalmi helyzetre volt utalás. Az ISSP kérdése egészen pontosan így nézett ki:

Magyarországon vannak magasabb és alacsonyabb társadalmi helyzetű emberek. A 10. VÁLASZLAP-on egy létrát lát, aminek legfelső foka a legmagasabb társadalmi helyzetű embereket, legalsó foka pedig a legalacsonyabb helyzetűeket jelenti.

Most hol helyezné el ezen a létrán Önmagát?
 És az Ön gyerekkorában a családja a létra melyik fokán állt?

Másrészt lényeges különbségnek tekinthető, hogy míg a mikrocenzusban elsőként a szülők társadalmi helyzetét kellett értékelni, és ezt követte a saját társadalmi pozícióra vonatkozó kérdés, addig az ISSP-ben a sorrend fordított

volt. E tényező talán a szövegezésnél is komolyabb különbségeket okozhat az eredményekben, mivel az első kérdésre adott válasz vélhetően komoly hatással van a második kérdés megválaszolására is.

Harmadrészt szintén eltéréseket okozhat a két adatfelvétel eredményeiben a tágabb kontextus, amiben a kérdések a kérdőívben megjelennek. A mikrocenzus társadalmi kiegészítő felvételében a kérdésblokkot megelőző kérdéssor az apa és az anya iskolai végzettségére, foglalkozására, illetve beosztására vonatkozott. A válaszadók tehát úgy érkeztek a saját társadalmi pozíciójuk értékeléséhez, hogy előtte részletesen számba vették a szülők korábbi pozícióit, és szubjektív módon értékelték is azt. Az ISSP-ben ezzel szemben a saját társadalmi helyzet szubjektív értékelésére vonatkozó kérdéshez úgy jutottak el a válaszadók, hogy közvetlenül előtte a jövedelemeloszlás igazságosságára, illetve a különböző társadalmi csoportok közötti ellentétek, konfliktusok erősségéről kérdezték őket. E kérdések egészen más szempontok mérlegelésére irányítják a kérdezett figyelmét, ami a saját társadalmi helyzetének értékelésében is szerepet kaphatott.

Negyedrészt a két adatfelvétel körülményei is igen eltérőek voltak. Az ISSP-hullámok a TÁRKI kb. 1000 főt tartalmazó, a válaszadók önkéntes részvételén alapuló véletlen mintáin készültek. A mikrocenzus társadalmi rétegződés moduljának kitöltése is önkéntes volt, viszont egy kötelező adatfelvételhez kapcsolódott. A mikrocenzus egésze a népesség 10%-ára terjedt ki, a rétegződés kiegészítő pedig ennek az 1/5-ös almintáján került lekérdezésre, ami összességében több mint 100 000 sikeresen kitöltött kérdőívet eredményezett.

Sajnos az ISSP-ből, illetve ismereteink szerint más forrásból sem áll rendelkezésre időben közelebbi adatforrás, ami alapján ellenőrizhetőek lennének a mikrocenzusból számított szubjektív társadalmi mobilitásra vonatkozó eredmények. Az ISSP menetrendje szerint jövőre, 2019-ben kerül sorra ismét a *Social Inequalities* modul, amelyből várhatóan újra kalkulálható lesz a mérőszám. Szerencsére azonban a mutató egyik eleme, a saját társadalmi pozíció értékelésére vonatkozó kérdés alapváltozó az ISSP-ben, ami alapján egész hosszú, 1987-től 2016-ig tartó idősor állítható össze. Ennek segítségével, ha a mutató egészében nem is, de legalább az ellenőrizhető, hogy az ISSP alapján is hasonló társadalmi folyamatok rajzolódnak-e ki, mint a mikrocenzus-
ISSP összevetésből. A következő táblázat kettősével összevonva tartalmazza a saját társadalmi pozíció szubjektív megítélésére vonatkozó ISSP kérdést 1987 és 2016 között.

M2.1. táblázat: A társadalmi helyzet szubjektív értékelése az ISSP alapján
Subjective evaluation of social position on the basis of ISSP

	(%)								
Megnevezés	1987	1992	1999	2005	2009	2012	2013	2015	2016
1. alsó	11	20	19	14	16	15	10	9	6
2. alsó közép	28	44	44	43	48	43	31	32	35
3. közép	52	31	32	37	31	32	34	40	44
4. felső közép	8	5	5	6	5	10	22	17	14
5. felső	1	0	0	0	0	0	3	2	1
Összesen	100	100	100	100	100	100	100	100	100
N	2 542	1 223	1 196	994	1 008	1 004	999	966	970

Forrás: ISSP alapján saját számítás.

A rendszerváltást közvetlenül megelőző 1987-es mérés alapján egy alapvetően középosztályi (tudattal rendelkező) társadalom képe rajzolódik ki elénk, ahol a népesség több mint fele a társadalmi létra kellős közepére helyezte magát. E társadalomban a kérdezettek válaszai alapján gyakorlatilag nem létezett elit, de mérsékelt azok aránya is, akik a közép fölé helyezték magukat. A középső kategória mellett még az alsó közép mérete különösen magas, a társadalom csaknem 30%-a pozicionálta magát ide, de meghaladta a 10%-ot azok aránya is, aki úgy vélték, hogy a társadalmi létra alján helyezkednek el.

1989 után ez a kép gyorsan és tartósan átalakult. Az 1992-es és az 1999-es mérés eredményei szinte százalékra pontosan megegyeznek egymással. 1987-es vizsgálathoz képest tovább mérséklődött azoknak az aránya, akik a felső, illetve a felső közép pozícióban látják magukat, a legnagyobb változások azonban középen, valamint a társadalom alsó részében zajlottak. A középosztályi tudattal rendelkezők aránya mintegy 20 százalékponttal csökkent, miközben jelentősen növekedett az alsó középhez tartozók hányada, az alul lévők pedig megduplázódott.

A 2000-es években, a rendszerváltás második évtizedében már némileg módosult a kép, lényeges pontokon azonban kontinuitás mutatkozik az 1990-es évekkel. 2005–2009 között továbbra is elenyésző azoknak az aránya, akik a társadalmi létra tetejére, illetve felső részére helyezik magukat. Másrészt átalakulás történt a társadalom alsó felén. A korábbi évtized 20%-os szintje után 15% körül alakult azoknak az aránya, akik a társadalom alsó részébe pozicionálták magukat. A legalul tapasztalható csökkenés 2005-ben még a középen lévők csoportját növelte, 2009-ben viszont már az alsó közép kategóriát.

A 2010-es évek közepéig vannak csak információink a társadalmi helyzet szubjektív értékeléséről, e fél évtized alatt azonban alapvetően változott meg a társadalmi létra szerkezete. Számottevő mértékben csökkent azoknak az aránya, akik legalulra, illetve az alsó közép szintjére helyezték magukat, miközben jócskán megnőtt a középső, illetve az e fölé eső pozíciókat választók aránya. Ez utóbbi fejlemény különösen szembetűnő, akár történelminek is nevezhető. Magukat a felső két szintre (a létra 7-10. fokára) helyezők aránya az 1990-es, illetve a 2000-es években is 5-6% körül alakult, és 1987-ben sem érte el a 10%-ot, a 2010-es évek közepére ezzel szemben a népességén belüli arányuk már körülbelül 15-20%-ot tett ki. Ezek az eredmények arra utalnak, hogy az államszocializmus évtizedei, illetve 20-25 évvel a rendszerváltás után létrejött Magyarországon egy masszív réteg, amely önértékelése szerint a társadalom felső közép, illetve a felső részéhez tartozónak érzi magát.

A 2016-os mikrocenzus társadalmi rétegződés kiegészítő felvétel adatai alapján jelentős javulás következett be a szubjektív mobilitás érzékelésében a 2009-es ISSP eredményekkel összevetve. A mikrocenzus és az ISSP adatainak összehasonlításakor több okból is óvatosan kell eljárunk, ám az ISSP jelenlegi társadalmi pozícióra vonatkozó értékeléseiben történt nagymértékű változások hasonló módon jelentős javulásra utalnak.

THE CHANGE OF SUBJECTIVE MOBILITY IN HUNGARY

ABSTRACT

Social mobility research has great tradition in Hungary. On the basis of the regular surveys of the Hungarian Central Statistical Office century long time series are available on the main mobility processes of the Hungarian society. However, because of the lack of appropriate data and systematic research we have only selective knowledge about the trends unfolded after 2000. In this paper we will examine the mobility characteristics of the Hungarian society with the help of an indicator of subjective mobility. We will focus on two questions: on the one hand how do subjective indicators of social mobility relate to the traditional approach of occupational mobility research and to what extent are they appropriate for the examination of mobility processes? And, on the other hand, what can be established about the most recent trends of social mobility in Hungary on the basis of this indicator?